

VOIGT VILMOS

ETNOSZEMIOTIKA – KÜLÖNÖS TEKINTETTEL DÉLKELET- EURÓPÁRA / A BALKÁNRA

Közismert (és általunk is sokszor elmondott tény, hogy az „etnoszemiotika” elnevezést 1971 körül egyszerre négy kutató és három helyen is feltalálta.¹ Párizsban az Európai Néprajzi Társaság (SIEF) 1970-es kongresszusán a francia szemiotikus A. J. Greimas használta a fogalmat, a szocioszemiotikával szembeállítva az archaikus kultúrák szemiotikai vizsgálatára. Moszkvában még ennél is korábban Hoppál Mihály ottani ösztöndíja idején a szovjet szemiotikusok (elsősorban V. V. Ivanov) körében az etnolingvisztika analógiáját írta körül „etnoszemiotika” néven. Ugyancsak Moszkvában a romanista Jurij Sz. Sztjepanov az etnoszemiotikát a „bioszemiotika” után említette, az ő nem túl terjedelmes fejezete igazán néprajzi jelenségekkel nem foglalkozik. Az akkor a budapesti Néprajzi Múzeumban dolgozó Gráfik Imre a népi kultúra tárgyain felfedezhető jelviszonyok vizsgálatát értette az „etnográfiai szemiotika” fogalmán. A folklórkutatónak tekinthető Voigt Vilmos tanulmányában két irányból közelítette meg e kutatási témakört. Véleménye szerint az „etnoszemiotika” a népi kultúra jeleinek sajátosan szemiotikai vizsgálata – illetve a jeltudomány (szemiotika) bármely olyan része, amely etnikusan meghatározott jeleket vizsgál. Az elméleti szemiotika klasszikusai közül éppen ezért a Charles Morris adta három területet – *szemantika* – *szintaktika* – *pragmatika* mutatta be, hivatkozva az olyan előzményekre, mint Propp „szintaktikája”, Bogatirjov „szemantikája” és a népi kultúra sok jelének „pragmatikája”. (Minderről áttekintést ad Voigt 2013: 19–21.)

A három magyar kutató mind „néprajzi” végzettséggel rendelkezik, ez ismeretanyagukon és érvelési módjukon is meglátászik. Ugyanakkor egymáshoz képest is más és más keretbe helyezték a tárgyalt jeleket. Hoppálnál a kommunikációelmélet, Gráfiknál a technikai információelmélet volt a kiindulópont. Magam a szemiotika elméletébe helyeztem el a már megje-

1 Minthogy dolgozatomban korábban elkészült munkák eredményeinek általánosítása, tájékoztató jelleggel – nem adok tüzetes bibliográfiát, viszont hivatkozom olyan áttekintésekre, amelyekben ezek az adatok megtalálhatók.

lenő témaköröket. Az említett írásokon kívül időnként mások is foglalkoztak etnoszemiotikával (például Veres Péter a duális osztályozó rendszerekről írván). A népművészetről szóló tanulmányokban rendre megjelenik a „jelek” bemutatása, azonban ez ritkán társult elméleti következtetésekkel. Még Péntek János is a kalotaszegi népi hímzésről írott monográfiájában (1979) csak pár mondatot szentelt a szemiotikának. Az építész Harkai Imre a „házrendszerek” bemutatása során (1995) használ szemiotikai módszereket, és minthogy a magyar népi építészetet vizsgálta – műve is etnoszemiotikának tekinthető. Klamár Zoltánnal írott „strukturalista” áttekintésük (Harkai–Klamár 1997) viszont még nem szemiotika. Az utókor azonban szemiotikusként foglalkozott Harkai munkásságával (Papp 2009). A magyar etnoszemiotika terjedése idején készültek a „megyei népművészeti” kötetek – amelyekben sok lehetőség nyílt volna jelek és jelrendszerek tárgyalására. Erre azonban mégsem került sor.

Szerencsére az említettek később is folytatták etnoszemiotikai vizsgálataikat, és ilyen tárgyú tanulmányaikat kötetekbe is egyesítették. (Lásd: Hoppál 1992, angol kötet: Hoppál 2014 – Gráfik 1992, angol kötet 1998 – ezekben kultúraelméleti, mitológiai kitekintéssel.) Magam a kultúra szemiotikájának keretében folytattam az etnoszemiotikát (Voigt 1990) és áttekintést adtam egy finnugor szemiotika” perspektíváiról (2010a).

Minthogy ezen útkereső írások nemzetközi keretben és kitekintéssel készültek, természetes volt, hogy a nemzetközi kutatás is tudomást vegyen róluk. Thomas A. Sebeok felkérésére én írtam az *Encyclopedic Dictionary of Semiotics* nemzetközi szakenciklopédia *Ethnosemiotics* címszavát (Voigt 1986, új, bővített kiadás 1990, ennek újrakiadása 2010). Sajnos, meg kell állapítanom, hogy e címszó – tudtommal – nem sokakra hatott, és más, hasonló nemzetközi áttekintésekben még ennyi sem olvasható, illetve félretájékoztató megjegyzések jelentek meg. Ezért kíséreltük meg, hogy közösen írott tanulmánykötetünkben felhívjuk a figyelmet arra, hogy a működő „etnoszemiotika” – magyar találmány (Voigt–Hoppál 2003).

Több nemzetközi néprajzi, folklorisztikai, szemiotikai, finnugrisztikai, mitológiai stb. konferencián vagy kiadványban előkerültek szemiotikai tárgyú előadások és írások, legtöbbször magyar kutatók révén. Néha az „etnoszemiotikai” megnevezés egy kissé megtevesztő is volt, mivel ha a népi kultúrában meglevő jelekről nem mondunk semmit, vagy nem is használjuk a szemiotika fogalmait, módszerét – ebből semmi jó nem származik.

Nyilvánvaló tény, hogy „etnoszemiotikai” jellegű munkát legalább háromféle módon végezhetünk. A legegyszerűbb eset, ha egy etnográfus, szemiotikus, ám akár a művészettörténész foglalkozik a népi kultúrában (is) megtalálható, nyilvánvaló jelekkel (tulajdonjegyek, írásjelek, feliratok, képi ábrázolások, a halottak tisztelete stb.). Erre a megoldásra ezerszám tudunk példát említeni, ám igen ritkán van maradandó eredménye az ilyen rögtönzött vizsgálatnak. A következő eset ehhez képest fejlettebb, módszertanilag kiforrottabb: a saját hagyományos kultúra jeleivel foglalkozik a kutató. Szorosabban vett témája lehet a népviselet, a népi díszítőművészet, a sírjelek stb., de a nyelvi kifejezéseket, a mesék vagy az archaikus népi imák szövegét is vizsgálhatja a kutató. Szerencsére elég sok olyan tanulmányt ismerünk, amelyek ilyen módszerrel tárgyalják a magyar népi kultúra egy-egy témakörét. Már az ilyen kutatás során is felmerülhetnek „összehasonlító” következtetések. A harmadik megoldás az, amikor valaki tudatosan egy másik kultúra jeleit fedezi fel, írja le, vagy elemzi.

A „népleírások” ókori kezdetei óta szokás mind „az általában jellemző”, mind a „különös” jelek megfigyelése. Utazók adtak hírt távoli kultúrák sajátosságairól. A hittérítés (nemcsak a keresztény!) esetében a másik kultúra és nyelv megismerése ennek keretén belül valósulhatott meg. A nagy nomád birodalmak inváziói, a keresztes hadjáratok után Amerika felfedezésének korszaka megsokszorozza az ilyen ismereteket Európában. A felvi-

lágosodás politikaelmélete a különböző népek egyenrangúságát vonta le a népleírásokból. Már a 17. században megjelenik a „nemzetkarakterológia”, a 18. század pedig fénykora az ilyen summázatoknak. A modern ipar és kereskedelem számára is fontos a távoli befogadók és vásárlók ismerete. Napjaink globalizációja csak új dimenziót adott mindehhez. Külön televíziós csatornái vannak a távoli tájak, állatok, népek bemutatásának – szinte mindig akaratlan, ritkább azonban kifejezetten etnopszichológiai szempontokat is érzékeltetve. Noha csökkent az útleírások, útikönyvek, térképek képeslapok összegyűjtése, az utazólevelek és úti beszámolók készítése – ugyanezt az igényt a modern tömegkommunikáció csak más és más technikával, ám cseppet sem kisebb mértékben elégíti ki. Az utazók száma – bizonyos előjelzések ellenére is – nem hogy csökkenne, hanem mindmáig folyton emelkedik. (Tanulmányok antológia, legalábbis a 19. századi magyar utazókról – benne rövid áttekintésem: Voigt 2006. Egy 2009-ben külön az utazásnak szentelt szociológiai konferenciánk kiadványában ezt a kérdést tüzetesebben rendszerezhettem: Voigt 2010b.)

Az idegen kultúrák, népek „sajátos jeleit” igen sokféle módon és céllal mutatták be. Európában a 16. századtól kezdve megindul a „jellegzetes viseletek” ábrázolása, hovatovább nyomtatott művek kiszínezett képein. Ezek eredetisége, pontossága, helyhez kapcsolhatósága, vagy éppen sztereotip volta, akár a tévedések, hamisítások, stilizálás is jól megfigyelhetők az ilyen művekben – magyar vonatkozásban is. Az így általánosított kép jelenik meg azután az oktatásban, sőt a népművészetet utánzó *folklorizmus* keretei között is.

Ezzel kapcsolatban arra kell most is hivatkoznunk, hogy a „*Modebücher*”-jellegű rajzos viseletábrázoló kiadványok kezdettől fogva ideáltípusokat közölnek (ugyanaz a fámetszet már Dürer rajzaiban is két helyen jelent meg, különböző kultúrák női viseleteit idézve).

Az 1830-as *Völkergallerie Europas* a magyar viseleteket is bemutató 39ab és 40a/2 színes képei jó példát adnak erre (Wagner 1980: 82–84 – Tafel 39ab és 40a). Ezeknek azonban ismerjük nem színezett változatát is: *Vollständige Völkergallerie in getreuen Abbildungen aller Nationen der Welt* (Meissen, bei F. W. Goedche IV. Band Europa, Taf. 39 – Ungarische Bauern – Ungarische Edelleute – Taf. 40 – Ungarisches Brautpaar) – vagyis legalább is a színezés tetszőleges és utólagos is lehetett.

Egész Európában évszázadokon át egymást követték az ilyen viselet-könyvek. Ezek ideális esetben úgy készültek, hogy a kiadó megbízottja „kiszállt” a helyszínre, ott rajzot vagy akvarellt készített, ezt eljuttatta a kiadóhoz, ahol készítették egy nyomdai változatot. Ez már (magyar vonatkozásban is) távoli: német, szász, francia vagy éppen angliai nyomda volt. Az a paradoxon keletkezett, hogy az utókor a színes viseletképek alapján próbálta meg datálni a később megismert és múzeumba jutott viseleti darabokat. A „történetiséget” ezek a színes rajzok dokumentálták – volna. Kresz Mária közismert és kiváló monográfiája a magyarországi paraszti viseletéről (Kresz 1956) 1816 és 1867 közötti kiadványok alapján dolgozott és 47 ilyen ábrázolást közölt, igazán alapos kommentárokkal, amelyben felhasználta a másfél évszázad alatt később összegyűlt néprajzi leírások és a paraszti viseletet bemutató grafikai alkotások tanulságait (könyve együtt több száz illusztrációt tartalmaz). Emiatt azt el tudjuk képzelni, hogy az 1820-as évektől kezdődően az illusztrációk és az akkori valódi paraszti viselet lényegében megfelel egymásnak – ám minél régebbi korból maradt ránk ilyen „kosztüm-ábrázolás”, annál kevésbé bizhatunk ezek hitelességében. Ennél pontosabbak a neves festők által készített portrék – ezeken a szintén neves megrendelők biztosan kifogásolták volna a nekik nem megfelelő viseletábrázolást. Azonban ha a népelet jeleneteit örökítették meg a festők (mint akár Brueghel), annál kevésbé valószínű, hogy a „nép” ellenőrizte volna az ábrázolás pontosságát. Hogy a paradoxon még teljesebb legyen, az is valószínűtlen, hogy a festő készakarva nem létező viseletet ábrázolt volna. Viszont jól megfigyelhetjük (éppenséggel az idősebb Pieter Brueghel művein is), hogy a sokalakos jeleneteken az egy-

más mellett látható személyek öltözte a festői kompozíció és a távlat, meg a színdinamika törvényszerűségeinek felel meg. Szerencsére a régi ábrázolások gyakran a népéletből vett jeleneteket is ábrázolnak, házak, eszközök láthatók, sőt olykor a tájak (hegyi, síksági, víz menti, stb.) is láthatók. Ez, meg az a körülmény, hogy Európában sok ezer ilyen ábrázolást ismerünk – bizonyos mértékig kiegyenlíti az adatokkal kapcsolatos hiányosságokat.

Ami a viseletkutató számára nehézség – a szemiotikus számára éppenséggel kedvező körülmény: mivel amit látunk, az nem maga a valóság, hanem annak a jele.

Visszatérve az „utazó” által felfedezett „táj” jeleinek témájára, amikor kiderült, hogy 2014 szeptemberében Szófiában lesz a XII. Nemzetközi Szemiotikai kongresszus, arra gondoltunk, hogy az ott megszervezendő „etnoszemiotikai” szekcióban ezeket a témákat kellene tárgyalni, mégpedig a helyszínre tekintettel elsősorban a tágran értelmezett „Balkán” területén.

Ami az „utazó” definícióját illeti, legalábbis Európa utóbbi évezredeiben sok olyan ember volt, aki hivatásként jutott távoli területekre, és visszatérve útjáról (többé-kevésbé pontos) beszámolót írt. Három fő csoportot különíthetünk el köztük: a követeket, a távolsági kereskedőket és a hittérítőket. A szintén messze eljutó katonák vagy szórakoztatók inkább csak az ő útjaikat és információikat követték és maguk ritkábban adtak szemiotikailag is értékelhető beszámolókat. Közülük a Keleten járt régi magyar követek munkásságát át is tekintették (Tardy 1971; ugyancsak kiadták a beszercebányai kereskedő, Hans Dernschwam 1553-ban kezdett balkáni és törökországi úti beszámolóját: Dernschwam 1984.) Szerencsére e korban a „törököknek” is voltak világjáró és -hírű utazói, köztük a magyar területeket is ismerő Evlija Cselebi, akinek műveiből nálunk is jó válogatás jelent meg – ám az ő világuk más és külön témakör!

Tudjuk, hogy az ókortól kezdve több „utazó” jutott el a „Balkán” területére. Szemiotikailag akkor a legérdekesebbek beszámolóik, ha távolról (például Franciaországból) jöttek, mivel így sok olyan meglátásuk volt, ami a „hazaitól” eltérő jelekre vonatkozott. Azt a közismert ténytet is megemlíthetjük, ha valaki idegen környezetbe kerülve nem ismeri/érti a nyelvet, jobban oda figyel a gesztusokra, a viselkedésre, a ruhákban, étkezésben, az épületekben felfigyel arra, ami a számára ismerttől eltérő. Különösen akkor nő meg az ilyen balkáni utazók száma, amikor a 16. században az ottmáni birodalom meghódítja a Balkán jó részét, és megnő a diplomáciai csereforgalom Velence, Genova, a pápa, a francia uralkodó, a német uralkodók, Bécs és a szultán között. Sokan foglalkoztak e diplomáciai utazásokkal, most azonban nem ezek szemiotikáját javasoltuk vizsgálni, hanem egy későbbi korét. Tudtommal lényegesen kevesebb a kereskedelmi utazók száma e korszakban, és főként az olyan nagyszerű útleírások maradnak el, mint amit a kereskedő Marco Polo diktált le egykoron. Nem tudok közvetlenül hittérítő utazásokról sem, azt viszont tudjuk, hogy az iszlám uralom alá került balkáni (sőt magyar) keresztények helyzetét többször is megkísérelték megismerni. Általában lesújtó képet adtak a keresztény papok és egyházi szervezetek nélkül maradt hívek műveletlenségükről, kitérnek nyomorúságos életkörülményeikre is – ám közvetlenül jeltudományi érdekű megjegyzéseket nem tesznek.

Megjelenik viszont egy különös mozgás e két birodalom határán: a politikai és katonai emigránsok. A magyar történelem sokszor tárgyalta Thököly Imre, II. Rákóczi Ferenc, majd Kossuth Lajos török emigrációját, az emigráció szövegeinek forrásanyagban vannak az új környezet jeleire vonatkozó megjegyzések – ám még az olyan jó megfigyelő és láttatóan író szerző is, mint Mikes Kelemen – nem volt még protoszemiotikus sem.

Amikor a 18. század legvégén az Oszmán birodalom kiszorul a Kárpát-medencéből, megélné a Nyugat figyelme az így megmaradt oszmán Balkán iránt, és ezt később csak fokozza a görög szabadságharc iránti széleskörű érdeklődés. Az e tájra eljutó utazók

megkísérlik, hogy ezt a „keleti” életmódot le is írják. Úgy gondolom, e korszaktól kezdve érdemes igazán áttekinteni az ilyen „majdnem-szemiotikai” Balkán-leírásokat.

Annál inkább, mivel a 19. század első felében alakul ki Európában a mai értelemben vett folklorisztika és néprajz. Úgyhogy a leírások megfogalmazásait ez időtől kezdve már azonosítani tudjuk a későbbi szak-terminusokkal. Hogy ez miképpen képzelhető el, egy példával tudom érzékeltetni.

1960-ban adta ki forrásfeldolgozását a bécsi néprajz-kutató, Leopold Schmidt (1960). Ebben a Bécstől keletre levő, és már vadregényesnek is tekintett Burgenland „felfedezését” mutatja be, mégpedig 1809 után, az általa is *biedermeier*nek nevezett korszakban. Munkája az ausztriai *Volkskunde* fogalom és gyakorlat kialakulását is érinti. Minthogy magam foglalkoztam e témával (Voigt 2000, a német néprajz szempontjából érzékeltetve. Voigt 2004) csak azt említem, hogy nem csupán az osztrák regionalizmus, egy síksági paraszti élet felfedezése látható itt, hanem ha például a különben „rajna-hesseni” német Wilhelm Henrich Riehl e tájon tett utazásait *Wanderbuch* című feljegyzéseiben olvassuk, érdemes arra is gondolni, hogy – mint ismeretes – ő volt a német *Volkskunde* fogalom megteremtője és máig ható teoretikusa.

Ami a közelebről balkáni útleírásokat illeti, ezekről több áttekintés is készült. Az egyik leginkább tanulságos közöttük Konstantinović áttekintése (1960) a mai Szerbiára és Montenegróra vonatkozó német úti beszámolókról. Annál inkább, mivel a könyv végén (a 213–224. lapokon) címénél tágabb adatolással időrendben is felsorolja az e tájon jártak leírásait Heito püspöktől (811) és Amalhariustól püspöktől (813) egészen a német utazók 1941-ben (!) megjelent műveiig. Nyilvánvaló, hogy további területekről hasonló áttekintést lehetne készíteni, és természetesen nemcsak német utazók jártak erre. (Hozzátehetjük, hogy e műben számos olyan forrásmunkát is megemlít a szerző, amelyek a szerb és általában délszláv hősköltészetéről tudósítanak – ezen kívül a szorosabban vett területen kívül, például az utazásoknak a magyar földön lezajlott részéről is beszámolnak.) Természetesen e mű sem szemiotikai áttekintés.

Szerencsére az utazás szemiotikájáról speciális munkák is napvilágot láttak. Ezek közül kiemelem Rédei disszertációját (2007), amelyben Madame de Staël úti jegyzeteit elemzi a jeltudomány eszközeivel. Köztudott, hogy a nagy francia forradalom elől menekülő író 1810–1813-ra datálható *de l'Allemagne* című írását tekintik az „imagoológia” klasszikus alkotásának. (Az imagoológiához mindmáig a legjobb bevezetés Dysserinck 1977, az újabb fejleményekhez lásd: Beller–Leerssen 2007.) Azt viszont kevesebben tudják, hogy az író „összes művei” 15 kötetet tesznek ki. Ebben nemcsak a német államokban tett utazásairól számol be, hanem Bécsen át Oroszországba tett útjairól, közben beszámol Kijevről, és a visszautat Szentpétervárról a finn nagyhercegségen át teszi meg Svédország felé (1812). Minthogy de Staël politikai emigráns volt, valójában menekülnie kellett az ekkor már Szmolenszket is elérő Napoleon elől. Az ő megfigyelései az államok és szervezetük szemiotikájával foglalkozik, és kiterjednek a személyiségekre is. Rédei a prágai és tartui szemiotikai fogalmakat használja (főként a „mi-ők”, valamint az „idegen”) és közvetlenül nem a népéletet mutatja be. Inkább ilyen összevetések olvashatók nála: Napoleonnak két oppozíciója van: uralkodóként I. Sándor cár, hadvezérként Kutuzov (mindkettejüket személyesen ismerte és nagyra tartotta). A történelem, és azon belül az Egyén érdekli, amelyben a kultúra megnyilvánul.

Máskor már hivatkoztam az utazáselmélet számomra igen sokat mondó áttekintésére. az osztrák művelődésszociológus Stagl könyvére (1995), amely a „különösség” keresését mutatja be az 1550 és 1800 közötti úti-irodalomban. Igen sok témát érint hét tematikus fejezetében. A magyarokat nyilván a történész August Ludvig Schlözernek az

1750-es évek végétől kialakult göttingai iskolájának bemutatása érdekelheti, amelynek keretében évszázadon át folyt az „északi népek”, köztük az európai és szibériai finnugorok kutatása (lásd az *Allgemeine Nordische Geschichte* 13 kötetét). Ám e fejezet elméleti bevezetésében az *Anthropologie*, *Völkerkunde* és *Volkskunde* (sőt ezekkel összevetve az *Ethnographia*, *Länderkunde*, *Geographie*) fogalmak kifejlődéséről és változásairól is szó esik. Schlözer – mestere, Johann Christoph Gatterer követőjeként – az „emberiség” bemutatását tartja az egyes konkrét leírások fölé emelkedő áttekintés céljának. Az „egyetemes történelem” (*Universalhistorie*) ugyan nem az ő találmánya volt, ám ő népszerűsítette e fogalmat. Tanulságos megjegyezni, hogy a francia felvilágosodás eredményeit előbb lelkesen üdvözölte, ám már a forradalom szörnyűségei kiábrándították, és ez nem változott meg Napóleon uralma idején sem. A népek története” vagy „világtörténet” témakörében Herder heves polémiát indított ellene. Kár, hogy Schlözer (és elődei, kortársai és követői) nézeteit a magyar tudománytörténet csak a finnugrisztika keretében szokta említeni (lásd például Domokos 1998), néprajztörténeti szempontból viszont nem, jöllehet tudománynevezéktanunk a 18. század legvégén és a 19. század első felében közvetlenül ettől az iskolából ered.

Ilyen összefüggések figyelembevételével terveztük a szófiai szemiotikai világkongresszus (2014. szeptember 16–20., ennek adatai és előadáskivonatai *12th World Congress of Semiotics – New Semiotics – Between Tradition and Innovation* címen elérhető) „etnoszemiotikai” szekcióját, és kértük fel részvételükre a nemcsak Magyarországon élő kollégákat. Amint az ilyen esetben mindig történni szokott, többen más elfoglaltságot jelentettek be. A szófiai kongresszus angol nyelve is határt szabott. Amikor írásom bevezetőjében azt írtuk, hogy nálunk hovatovább 50 éve folynak „etnoszemiotikai” kutatások, a szó szoros értelmében – sőt szemiotikatörténeti dolgozataink azt is bemutatták, hogy már korábban is voltak erre mutató törekvések (lásd például Voigt–Balázs 2003) – ez azt is érzékeltette, hogyha máshol ez nincs így, aligha sereglenek majd a világ minden sarkából „etnoszemiotikusok” Szófiába. Ám a várakozáshoz képest is „extra Hungariam non est vita ethnosemioticae” jellegű volt a jelentkezés.

Végül is a szekció munkája a következőképpen zajlott.

Hoppál Mihály bemutatta az „etnoszemiotika” terminus létrejöttét, és akkor igazán friss könyvének (2014) mondanivalóját. Ennek a könyvnek bensőséges bemutatója is volt a Szófiai Magyar Intézetben. Deák Éva a korai erdélyi viseletábrázolások kérdéseit tárgyalta. Hubbes László Attila (a távol levő Povedák István segítségével) a mai magyar és román újpogány mozgalmak jelhasználatával foglalkozott, amelynek során már meglevő, gyakran keresztény vallási motívumok újraértelmezésre kerül sor. A szófiai egyetemi néprajzi tanszék oktatója, Dzseni Madzsarov (aki azonban a néprajz szakot Budapesten végezte, úgyhogy magyarnak is számít) a rítusokban használt gesztusok tipológiáját tekintette át. Más műveiben ő a hatalmat kifejező, vagy a hatalomra kerülést jelentő rituális gesztusokkal foglalkozik. Úgy gondolom, a fentebb elmondottak jól illelnek a végül is elhangzott előadásokhoz. (A kongresszus szervezői ebben a szekcióba osztották be még egy görög drámatörténész előadását is Eugène Ionesco *A bér nélküli gyilkos* (1959) drámájáról).

Mivel a szófiai kongresszus általános témája „New Semiotics – Between Tradition and Innovation” volt, sőt a szekció még ezt meg is tetézte *Approach to Tradition and Culture* alcímmel – felmerül a kérdés, mit mondhat erről az etnoszemiotika? Az nyilvánvaló, hogy az etnoszemiotika a néphagyományokkal foglalkozik, és külön is vizsgálja a régi

jelenségeket (mint például Deák Éva előadásában). Ám kiváltképpen modern témák is szót kaptak (mint Hubbes Attila esetében), ahol ráadásul éppen egy nagyon is mai jelenség felhasználásának előzményeiről és változásairól esett szó. Tudománytörténetet is kaptunk (Hoppál Mihálytól). Amit egyértelműen kudarcnak tekinthetünk: a balkáni/délkelet-európai témák hiánya volt. Ezt ugyan nem tüntettük fel külön, ám bevezetőmben utaltam ennek fontosságára. Voltaképpen Madzsarov előadása mögötti kutatásai bolgár gesztusokra vonatkoztak. (Azaz a néhány magyar előadó is különböző intézményeket, témákat, módszereket képviselt.) Sajnos Gráfik Imre ezidőtájt Berlinben versenyezett. Őszinte sajnálatunkra Schubert Gabriella jenai szlavista-professor, a Magyar Tudományos Akadémia külső tagja, nem tudott eljönni Szófiába. Az ő életműve egyértelműen a balkáni kultúrák jelviszonyait tárgyalja. Számunkra fontos, hogy magyar adatolása mintaszerű, olykor éppen innen kiinduló pontnak tekinthető (Schubert 1977, 1982). Külön foglalkozott a ruházattal, mint jellel (Schubert 1993). A magyar kultúráról, különösen annak jelviszonyairól monográfiát készített: *Ungarn im Spannungsfeld zwischen Ost und West. Selbstbilder im Wandel der Zeiten und Ereignisse* címmel (2012). Minthogy gyakran jár Magyarországon, előadásokat is tart – nézetei közismertnek tekinthetők, itt nem is kell ezeket felsorolni. Annál jobb lett volna, ha személyesen is jelen lett volna Szófiában.

Az etnoszemiótikai szekciónk látszólag volt „konkurenciája”, például „kultúra-szemiótikai” szekció néven. Ott azonban egészen másról beszéltek, mint amit mi ezen érteni szoktunk. További magyar résztvevőként a filozófus Szívós Mihály ismeretelméleti tárgyú előadást tartott és a filozófiai szemiotika témájával foglalkozó kutatói társulást tervezett.

Minthogy a sok száz kongresszusi előadást nyilván nem lehet mind kiadni, a szerzők vagy csoportjaik valószínűleg maguk keresnek közlési lehetőséget.

Kezdeményezésemre volt még egy külön kis szekció Thomas A. Sebeok (1920–2001) munkásságának mai értékeléséről. Ezen igazán vezető szemiotikusok (Eero Tarasti, Hongbing Yu, Kalevi Kull, Susan Petrilli és Augusto Ponzio, Paul Cobley, Zdzisław Wąsik, John Deely) szólaltak meg, érdemi szempontokat hangoztatva. Ezt a kompakt ülészakot meg lehetne jelentetni.

A kongresszus alkalmával tartott közgyűlésen új vezetőséget választottak. A következő világgongresszus valószínűleg Törökországban lesz, de a pontos körülményeket még nem ismerjük. Ott pótolható lenne a most elmaradt „Délkelet-Európa-szemiotika”.

Ilyen kiadványok esetben szokás személyes motívumokat is említeni, gyakran még az ünnepeltet is belefoglalva. Ilyen célból most viszont arra gondoltam, hogy e kötet minden olvasója számára olyan dolgokat hozzak össze, amelyeket ismernek – ám egymástól elkülönítve. Amikor idén tavasszal meggondoltam ezt a feladatot, rögtön a szófiai szemiotikai kongresszus vélhető etnoszemiótikai tematikája merült fel. E tárgykörben erdélyi kutatók generációi dolgoztak már sikerrel. Sőt mára nem csupán Pozsony Ferencet magát, tanárait, majd kollegáit, immár „tanítványait” is megemlíthetem. Mindannyiunknak kívánom, hogy ez a magyar etnoszemiótika mindenütt virágozzon, különösen pedig Erdélyben! *Ad multos annos!*

SZAKIRODALOM

- BELLER, Manfred – LEERSEN, Joep (ed.):
2007 *Imagology. The cultural construction and literary representation of national characters. A critical survey.* Rodopi, Amsterdam–New York.
- DERNSCHWAM, Hans
1984 *Erdély Besztercebánya Törökországi útinapló.* Közreadja Tardy Lajos. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- DOMOKOS Péter
1998 *Szkitiától Lappóniig. A nyelvrokonság és az őstörténet kérdéskörének visszhangja irodalmunkban.* Második, átdolgozott kiadás. Universitas Kiadó, Budapest.
- DYSERINCK, Hugo
1977 *Komparatistik. Eine Einführung.* Bouvier Verlag Herbert Grundmann, Bonn.
- GRÁFIK Imre
1992 *Jel és hagyomány. Etnoszemiotikai tanulmányok.* (Folklor és Etnográfia, 59.) Néprajzi Tanszék, Debrecen.
1998 *Signs in Culture and Tradition.* Savaria University Press, Szombathely.
- HARKAI Imre
1995 *Házrendszerek és szerepük a magyar népi építészetben.* LaVik 1992TM Grafikai és Szolgáltató BT, Budapest.
- HARKAI Imre – KLAMÁR Zoltán
1997 *Adorján népi építésze.* Grafoprodukt, Kanizsa–Szabadka.
- HOPPÁL Mihály
1992 *Etnoszemiotika.* (Néprajz egyetemi hallgatóknak, 14.) Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen.
2014 *Ethnosemiotics. Approaches to the Study of Culture.* Magyar Szemiotikai Társaság, Budapest.
- KONSTANTINOVIC, Zoran
1960 *Deutsche Reisebeschreibungen über Serbien und Montenegro.* (Südosteuropäische Arbeiten, 56) Verlag R. Oldenbourg, München.
- KRESZ Mária
1956 *Magyar parasztviselet (1820–1867).* I–II. kötet, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- PAPP Árpád (szerk.)
2009 *Építészet és emlékezet. Harkai Imre (1952–2004) emlékére szervezett tanácskozás tanulmánykötete.* Kiss Lajos Néprajzi Társaság, Szabadka.
- PÉNTEK János
1979 *A kalotaszegi népi hímzés és szóképe.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- RÉDEI, Anna Cabak
2007 *An Inquiry into Cultural Semiotics – Germaine de Staël's Autobiographical Travel Accounts.* Lund University – Division of Semiotics at the Department of Art History and Musicology, Lund.
- SCHMIDT, Leopold
1959 *Die Entdeckung des Burgenlandes im Biedermeier. Studien zur Geistesgeschichte und Volkskunde Ostösterreichs im 19. Jahrhundert.* Burgenlandisches Landesmuseum und das Institut für wissenschaftliche Erforschung des Neusiedler Sees, Eisenstadt.

SCHUBERT, Gabriella

1977 *Die ungarischen Lehnwörter im Serbokroatischen unter besonderer Berücksichtigung der Rückentlehnungen*. Freie Universität, Berlin.

1982 *Ungarische Einflüsse in der Terminologie des öffentlichen Lebens der Nachbarsprachen*. Freie Universität, Berlin.

1993 *Kleidung als Zeichen. Kopfbedeckungen im Donau-Balkan-Raum*. (Balkanologische Veröffentlichungen des Osteuropa-Instituts Berlin, 20.) Osteuropa-Institut, Berlin.

TARDY Lajos

Régi magyar követjárások Keleten. (Kőrösi Csoma Kiskönyvtár, 11.) Akadémiai Kiadó, Budapest.

VOIGT Vilmos

1986 Ethnosemiotics. In: Sebeok, Thomas A. (general editor): *Encyclopedic Dictionary of Semiotics*. I. Mouton de Gruyter, Berlin–New York–Amsterdam, 235–237 (És a későbbi kiadásokban is.)

1990 *Szemiotikai kultúra – a kultúra szemiotikája*. (Néprajz egyetemi hallgatónak, 4.) Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke, Debrecen.

2000 Burgenland felfedezése. *Néprajzi Látóhatár* IX. (3–4) 95–101.

2004 Die Entdeckung von Burgenland. *Beiträge zur Volkskunde der Ungarndeutschen* 21. 198–207.

2006 Útavaló. In: Dornbach Mária (szerk.): *Amerikától Óceániáig. XIX. századi magyar utazók*. Park Könyvkiadó, Budapest, 5–10.

2010a More on Finno-Ugric Semiotics. In: Csúcs, Sándor (et al. red.): *Congressus XI Internationalis Fenno-ugristarum. Piliscsaba 9–14. VIII. 2010*. Pars I. Orationes plenariae. (Kiadó megjelölése nélkül), Piliscsaba, 267–292.

2010b Az utazók (és jeleik) osztályozásának kísérlete – ha nem is Ádámtól, Évától, Ábrahámtól és másoktól, ám mégis az elején kezdve. In: Balázs Géza – H. Varga Gyula (szerk.): *Az utazás szemiotikája*. (Magyar Szemiotikai Tanulmányok, 22–23 – Semiotica Agriensis, 7.) Magyar Szemiotikai Társaság – Líceum Kiadó, Budapest–Eger, 11–26.

2013 *Etnoszemiotika*. (Alkalmazott Nyelvészeti Füzetek, 7.) Szegedi Egyetemi Kiadó – Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged.

VOIGT Vilmos – BALÁZS Géza (szerk.)

2003 *A kezdetektől a máig. A modern magyar szemiotika olvasókönyve*. (Magyar Szemiotikai Tanulmányok, 5–6.) Magyar Szemiotikai Társaság, Budapest.

VOIGT Vilmos – HOPPÁL Mihály

2003 *Ethnosemiotics © Hungary*. European Folklore Institute, Budapest.

WAGNER, Gretel (Nachwort von)

1980 *Völkergallerie Europas. 60 Kostümtafeln. Nach der Buchausgabe von 1830*. Harenberg, Dortmund.

ETHNOSEMIOTICĂ – CU UN ACCENT PE EUROPA DE SUD-EST/BALCANI

Lucrarea de față analizează cercetările etnosemiotice a trei cercetători maghiari (Imre Gráfik, Mihály Hoppál, Vilmos Voigt). Toți cei trei cercetători maghiari posedă o specializare „etnografică”, ceea ce se reflectă și în cunoștințele și argumentația lor. Totodată ei au inclus semnele cercetate în cadre diferite, diferite chiar și unii de alții. La Hoppál punctul de pornire a fost teoria comunicației, în timp ce la Gráfik teoria tehnică a informației. Voigt a încadrat tematicile deja apărute în teoria semioticii. Astfel „etnosemiotica” funcțională este o invenție maghiară.

ETHNOSEMIOTICS – WITH A SPECIAL ATTENTION TO SOUTH-EAST EUROPE/ THE BALKANS

The present paper deals with the ethnosemiotic research activity of three Hungarian scholars (Imre Gráfik, Mihály Hoppál, Vilmos Voigt). All three Hungarian researchers have a qualification in “ethnography”, which is reflected also by their knowledge and argumentation. However, all of them have placed the researched signs into different frames, different even from each other. For Hoppál the starting point was theory of communication, while for Gráfik it was technical theory of information. Voigt has placed the already known topics into the frames of semiotics. Thus functioning “ethnosemiotics” is a Hungarian invention.

